

PRIKAZI I OSVRTI

„DAVANJE OD SVOGA JA“: O SUFIZMU I DUHOVNOM VITEŠTVU

Edin Urjan Kukavica, *Antropologija tesavvufa (Tesavvuf iznutra)*, Sarajevo, 2011

Antropologija futuvveta (Futuvvet iznutra), Sarajevo, 2011

Preokupacija političkim islamom u naučnim istraživanjima, ali i globalnim medijskim izveštajima tokom poslednjih decenija 20. veka, koja se u velikoj meri prenela i na novo stoleće, imala je za posledicu prilično zanemarivanje unutrašnje, duhovne dimenzije islama, islamski misticizam (*tasawwuf*, tesavuf, sufizam). Takva tendencija je, srećom, manje prisutna na Balkanu, u jugoistočnoj Evropi, gde se u osvit novog milenijuma pojavilo puno kvalitetnih, stručno utemeljenih studija i knjiga s temom sufizma. Tu bi se, s pravom, mogli izdvojiti radovi Rešida Hafizovića, Aleksandra Popovića, Nathalie Clayer, Alberta Doje i drugih naučnika, poznavalaca tesavufa. Danas se, na primer, u Bosni i Hercegovini prevodi puno sufijskih dela pri uglednim izdavačkim kućama, Fakultetu islamskih nauka, ali i u tarikatskim zajednicama, među samim dervišima. Prevode se Ibn Arabi, Dželaludin Rumi, Muhamed el Gazali, Abdulah Bošnjak i mnogi drugi, domaći i strani, „klasici“ sufizma, o kojima se, kao i o drugim temama iz te oblasti, pišu i zasebne monografske studije. Može se reći da je u Bosni danas, kao i u prošlosti, paralelno prisutna teorijska i praktična gnoza (*irfan nazari* i *irfan amali*), odnosno spekulativni („filozofski“) i praktični sufijski put, onaj u okviru tarikata. Prazninu u poznavanju sufizma i njegovog izuzetnog značaja za islam, posebno na našem, balkanskom području, već godinama s izuzetnim uspehom ispunjava Edin Urjan Kukavica, ugledni šejh nakšibendijskog i rifajijskog tarikata u BiH, vrsni poznavalac povesti, teologije i prakse tesavufa.

Šejh Edin Urjan Kukavica rođen je u Sarajevu 1967. godine. U njegovoj biografiji nalazimo da je on nekoliko godina pohađao predavanja iz fikha, akaida, kur'anske logike, hadisa i tefsira kod šejha Akbara Ajdija, da bi potom bio pozvan i u tarikatsko okruženje znamenitog nakšibendijskog šejha, pokojnog Mesud-babe Hadžimejlića. Bejat svome šejhu Kukavica daje 2001. godine, pa ga ovaj 2006. najpre imenuje u svog vekila, a 2008. i u šejha tarikata nakšibendije-husejnije. Samo godinu dana docnije, novi šejh prima hilafet tarikata rifajije-sajadije, kao i još jedan hilafet nakšibendije od strane šejha Husejna Dža'fera Tajara.

Šejh Urjanova bibliografija ne sadrži samo njegove izvorne radove, monografije o sufizmu (npr. *Bajramijje-melamijje – Hamzevijje* iz 2009), već i dva

romana (*Prvorodeni Dun'jai i Beš*), kao i niz odličnih prevoda savremene i klasične islamološke literature: Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam* (2004), *Uvod u islamske kozmološke doktrine* (2007), *Islamska umjetnost i duhovnost* (2007), Titus Burckhardt, *Alkemija – znanost o kosmosu, znanost o duši* (2005), *Sveta umjetnost na Istoku i na Zapadu* (2005), Kathleen Seidel, *Sufijski kuhar – kako dočekati i ugostiti musafira* (2008), Behaaddin Veled, *Ma'arif – knjiga iz bunara* (2008).

U svojim najnovijim, i dosad verovatno najznačajnijim, delima *Antropologija tesavvufa* i *Antropologija futuvveta* Edin Kukavica na pouzdan, odgovoran, jasan, odmeren i suptilan način analizira i prikazuje pojedine aspekata sufizma i duhovnog viteštva u Bosni i Hercegovini.

Antropologija tesavvufa: tesavvuf iznutra je obimno delo od preko 500 štampanih strana, podeljeno u više zasebnih knjiga-poglavlja: Duh i duhovnost, Kur'an u islamskoj duhovnosti; O tesavufu (sufizmu); O duhovnoj (samo)spoznaji; O adabu (ispravnom ponašanju); O futuvetu (duhovnom viteštvu); O duhovnom putovanju i dr.

Kao u nekakvoj enciklopediji sufizma, u ovoj knjizi se razmatra veliki broj pitanja iz oblasti islamskog misticizma, teologije, ontologije, ali i tarikatske prakse. Ne sećamo se da je skoro u jednom delu, makar i tako velikog obima, bilo reči o toliko raznovrsnih tema i aspekata sufijske teorije i prakse: poreklu sufizma i njegovom ranom razvoju; centralnim sufijskim obredima (zikr i sema); kosmološkoj doktrini; eshatologiji; politici adaba; futuvetu, duhovnom viteštvu; ženama na sufijskom putu; psihologiji i psihoterapiji u islamu; duhovnim stanjima u tesavufu; postulatima nakšibendijskog tarikata; Ibn Arebiju, Bistamiju i drugim sufijskim misliocima; suhravardijama, melamijama, nakšibendijama, kadirijama, mevlevijama i ostalim derviškim redovima. Za ovako obuhvatan pregled sufizma potrebna je, doista, velika erudicija, enciklopedijsko znanje i iskustvo mislioca u zreloom dobu, koji je bezbroj puta, kako teorijski, tako i praktično, preispitivao oblast kojom se bavi i sagledavao iste probleme i teme iz različitih uglova, u raznim fazama svog duhovnog uspinjanja.

Dovoljno je, možda, ovde samo ukazati na autorovo viđenje uloge šejha, uloge koju on sam s velikim znanjem, iskustvom i autoritetom obavlja među bosanskim nakšibendijama i rifajama:

„Šejh je osoba koja posjeduje potpuno znanje i iskustvo o duhovnom putu i duhovnim lijekovima, koja je posjednik osobina vrline i plemenitosti... Nadalje, to je osoba koja mora biti u stanju prepoznati, razlikovati između sličnosti i posjedovati sposobnost pravljenja idealnog plana i preporuka za otklanjanje loših i stjecanje lijepih osobina, mora znati i biti svjestan svakog – i najmanjeg – pomaka tih osobina kod svoga derviša, nabolje i nagore. Mora dobro poznavati sve spletke i zamke nefsa i šejtana, ali i intuitivnih naznaka i osjećaja iz domena melekanskog svijeta; mora biti u stanju razlikovati te suptilne pokazatelje i nipošto ih ne smije pomiješati. Stoga je jedan od ključnih uvjeta za šejha tarikata da bude učen – mudžtehid – u ovom domenu, te da posjeduje prirodnu inteligenciju i urođenu sklonost ka ovom iznimno složenom i teš-

kom *poslu*. Ako je o tesavvufu i tarikatu učio iz knjiga ili samo slušajući šta o tome pričaju drugi, nedvojbeno će upropastiti svoga derviša, jer neće biti u stanju prepoznati i dijagnosticirati njegovo stanje i duhovne potrebe“ (*Antropologija tesavvufa*, str. 464).

Na drugom mestu, u istoj knjizi, dodaje se još i ovo:

„Derviški put naglašava i uvijek iznova ističe neophodnost potrebe za vodičem, učiteljem, šejhom – *muršidom* – koji će vjernika voditi duž ovog dugog i napornog puta. Potpuni učitelj, *muršid-i kamil*, zaštititi će i sačuvati putnika od svakog zastranjenja. Bez muršida niko nije u stanju samostalno dosegnuti uzvišeni cilj Puta, čak ni ako je on (ili ona) obdaren izuzetnim urođenim ili stečenim znanjem, vrlinama i duhovnom snagom“ (str. 472).

Ovaj bosanski šejh je jednako pouzdan u svom tumačenju različitih pojmova i tema sufijske kosmologije, ontologije, obredne prakse, pa ćemo u njegovoj knjizi naići na vrlo suptilna razgraničenja između praktičnog i teorijskog irfana; kadirijskog, šazilijskog zikra i mevlevijske seme; suhravardijskog i nakšibendijskog adaba; šerijata, tarikata i hakikata; bolesti savremenog čoveka i iskušenja drevnih sufija i gotovo sve drugo što bi stručniji čitalac, ali i laički radoznalac, želeo da nauči, sazna o bezobalnom okeanu, holografskom univerzumu islamskog misticizma. Neke od tih tema se samo načinju u pojedinim poglavljima, da bi im se autor naknadno vratio i detaljnije ih razmotrio na novim stranicama svoje knjige.

U *Antropologiji futuvveta*, drugom tomu jedne najavljene, ali još nezavršene trilogije, šejh Urjan se bavi temom koja je manje poznata u Srbiji. Zato će o njoj ovde biti nešto više reči. Sama knjiga obuhvata četiri tematske celine. *Predgovor* ove studije (str. 15-130) je autorski osvrt na tradiciju futuveta, forme izvorne islamske duhovnosti, u rasponu od Srednjeg Istoka do anadolskih i balkanskih ahija, s posebnim osvrtom na prilike u Bosni i Hercegovini. Druga celina, na pedesetak stranica, jeste prevod na bosanski jezik *Kitabu'l-futuvvet* Ebu Abdu'r-Rahman Muhammed ibn Husejn Ibn Muhammed Sulejmija, „pretpostavlja se najstarijeg pisanog djela posvećenog isključivo ovom domenu islamskog duhovnog Puta i referentnim djelom svih kasnijih *futuvetnama*“ (str. 132). Treća celina, podeljena u sedam zasebnih poglavlja, na više od dve stotine stranica, jeste zapravo bosanski prevod dela *Futuvvet-name-ji sultani*, Mevlane Kemaluddin Husejn Va'iz Kašifi Sebzevarija, čuvenog propovednika koji je delovao pod pokroviteljstvom Timuridskog dvora u Heratu (Iran) i slikovito dočarao duhovni i svakodnevni život ljudi islamskog sveta 15. veka. Četvrta celina sadrži, na blizu dve stotine stranica, zapise Evlije Čelebije, uglednog putopisca iz 17.veka, s njegovih putovanja po Evropi, Aziji i Africi, kao i prepis studije Hamdije Kreševljakovića „Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)“.

Pojam *futuvet* (arap. *futuvvah*, pers. *dževanmardi*; *feta* – mladić) prevodi se kao *duhovna mladost* ili *duhovno viteštvo*, časno držanje u domenu etosa (srčanost, čovekoljublje, velikodušnost, plemenitost, darežljivost, samilost, skromnost, slobodoumlje i lojalnost pripadnicima organizacije). Ta osobina se prepoznaje u

nizu spoljašnjih aktivnosti, a pre svega posebnih inicijacijskih obreda i pravila organizovanja i ponašanja tradicionalnih zanatskih cehova. Kao „skup plemenitih (najplemenitijih!) osobina“, kao „ljepota čudi i duhovnošću protkane osobine“ iznad ostalih odlika „poput iznimnog intelekta, vojničke/ratničke stručnosti i/ili političke briljantnosti“ (str. 23), futuvel je u najčistijem obliku oličen u Božjim poslanicima i *tarikatima* duhovnih velikana. On je, štaviše, posebno očuvan među „muslimanskim stanovništvom zemalja i teritorija koje su nekoć pripadale moćnom Osmanskom sultanatu i *halifatu*“ (str. 24).

Isprva poiman kao individualna osobina nejasnog porekla, s korenima u predislamskoj Arabiji, futuvel se vremenom određuje kao „čuvanje i zaštita *alijevskog* naslijeđa i zaviještanja“ (str. 29), zadobijajući organizacijske oznake u ponašanju srednjovekovnih vojnih institucija i unutar osmanskih profesionalnih zanatskih cehova. Pun procvat duhovno viteštvo doživljava s pojavom *profesionalnih udruženja* umetnika i zanatlija.

„Ovom vrstom futuvela aktivnosti umjetnika i zanatlija Perzije, Anadolije, Sirije i drugih dijelova islamskog svijeta integrirane su u vjerski život, a njihove izvanjske aktivnosti postale potporom za *unutarnje djelo*, umnogome nalik na srednjovjekovne Zapadne arhitekte i zanatlije (...) Futuvelom se islamska duhovnost penetrira u svakodnevne aktivnosti islamskog društva, a umjetnost integrira u duhovnu dimenziju islama, ne samo teorijski nego i praktično“ (*Antropologija futuvela*, str. 42-3).

Zanati i zanatlije bili su izdanci ekonomije gradova osmanskog tipa, a to obličje počela su da zadobijaju naselja u sastavu Sultanata (između ostalog i nekadašnja mala srednjovekovna država Bosna i Hercegovina) sredinom 15. veka. Novoformirani cehovi preuzimali su tradiciju duhovnog viteštva od bivših ahijjskih udruženja. Pored starih (kovači, sedlari, čizmedžije, krojači, grebenari, pekari, mesari, prodavci halve), rađaju se tu i novi, do tada nepostojeći, zanati (kožari, proizvođači sandala, bravari, zlatari, tkači ćilima, berberi).

„Cehovi su u Bosni kao i u ostatku Osmanskog sultanata bili suštinski neovisne i samoupravne organizacije zadužene za zaštitu respektivnih zanata napose, ali i zastupanje interesa svojih članova pred svim izvanjskim institucijama, uključujući i lokalne vlasti ali i središnju vladu“ (str. 45).

Osnovna funkcija cehova sastojala se u obezbeđivanju sistema obrazovanja i obuke u cilju „očuvanja i zaštite starih metoda i načina proizvodnje, izrade proizvoda i ujednačavanja standarda kvaliteta u cijelom cehu“ (str. 46). Uspeh u izabranom poslu podrazumevao je pripadanje predmetnom cehu i prolazak neophodnih etapa stručnog usavršavanja, sve zarad sticanja odgovarajuće radne etike zasnovane na načelima futuvela. Napredovanje od šegrta, preko kalfe, pa sve do majstora bilo je praćeno strogim pravilima i ceremonijama kojima se obznanjivala inicijacija u organizaciju.

„Jedan od autentičnih dokumenata tog tipa pronađen u Srednjoj Bosni potječe iz desetog/šesnaestog stoljeća, a govori o procesu primanja novaka na šegrtovanje; prema dokumentu ovaj proces sastojao se od nekoliko etapa odnosno zadataka koje je kandidat/novak morao ispuniti prije primanja na zanat: nakon primanja zahtjeva kandidata majstor bi mu najprije saopćio njegove dužnosti i dao mu ključ radionice (prodavnice); nakon toga slijedio je period provjere kandidata, odnosno kandidat bi morao uvjeriti majstora u svoju odanost nizom ozbiljnih provjera i to u lošem materijalnom stanju: tokom prve kandidat bi tokom tri dana morao nositi neudobnu odjeću od grubog sukna od konjske dlake, što je uporedivo sa derviškim nošenjem odjeće od grube tkane vune ili kamilje/kozije dlake; u drugoj – koja je trajala sedam dana – kandidat bi bio neprestano koren i kažnjavan. Prvom kušnjom provjeravala se kandidatova uzdržanost i umjerenost, a drugom poniznost i pokornost. Treća kušnja trajala je četrdeset dana tokom kojih bi kandidat bio doslovno nag i bos. Nakon ove tri etape dolazio je period konačnog sazrijevanja koji se sastojao od učenja lijepih manira, ljubaznosti i dostojanstvenog ponašanja; tokom ovog perioda kandidat je trebao naučiti pravila ponašanja ne samo u zanatu ili cehu, nego općenito, naprimjer kako prinijeti i predati čašu vode nekome, ili pak kako izraziti poštovanje drugoj osobi stavom tijela i položajem ruku. Okončanjem ovog procesa koji posjeduje sve osobnosti klasičnog futuvetskog odgoja tokom kojega je novak proizveden u idealnog *feta'a*, ili posjednika futuveta, završavala se i inicijacija kandidata u zanat; naime, bilo bi mu dopušteno da počne sa šegrtovanjem i učenjem zanata u trajanju od hiljadu dana, nakon čega bi – hiljadu i prvi dan – dobijao dopuštenje i postajao kalfa... Ova korespondencija nipošto nije slučajna, naprotiv; ona je još jedan dokaz veze između zanata i *tesavvufa*: dervišu koji nastoji upokoriti svoju dušu i (pro)izvesti je u njeno idealno stanje, zanat kojim se bavi osigurava očigledan primjer. (...)

Vaspitavanje ili radije *oblikovanje* zanatlije u posjednika *futuveta* nije završavalo njegovim primanjem odnosno inicijacijom u *ceh*; futuvetska tradicija bosanskih zanata otkriva još jedan običaj kojeg su prakticirali bosanski majstori tokom *pristupnog* perioda svojih budućih učenika; osim izvršavanja zanatskih zadataka koji su postepeno postajali sve teži i teži, novak bi u Bosni istovremeno obavljao i cijeli niz sluganskih poslova u i oko radionice, ali i u i oko majstorove kuće i domaćinstva. Sve vrijeme morao bi pokazivati krajnje strpljenje, pokornost svome majstoru i voljnost i spremnost da uz sve to nauči zanat. Činio bi to istrajavanjem u izvršavanju zadataka i obavljanju poslova bez obzira na njihovu težinu i/ili ponižavajući karakter. (...)

Zbog toga je obuka novaka podrazumijevala još jednu izrazito *futuvetsku* i svejednako značajnu osobenost, naime, učenje inicijacijskih tajni; u Bosni i Hercegovini poznata pod nazivom *znaci* (*rumuz*) korištena su za prepoznavanje pripadnika istog zanata širom Osmanskog sultanata i šire“ (str. 46-8).

Istaknuto mesto autor pripisuje povezanosti ideala duhovnog višestva sa sufijskim (derviškim) zajednicama, odnosno vezi između *futuveta* i *tesavufa*. Nasuprot etabliranim tarikatima u gradskim sredinama, sa tekijama koje su se

izdržavale iz vakufa (nakšibendije, kadirije, mevlevije, halvetije), izdvajali su se heterodoksnim tarikati, poreklom od horosanskih melamija, koji nisu održavali veze s državnim aparatom, odbijajući donacije institucija i pojedinaca i insistirajući na praksi održavanja od proizvoda sopstvenog rada. Ta tzv. „turska popularna kultura gazija i derviša“, pod velom misticizma i viteštva, osobito je bila popularna u pograničnim zonama sultanata. Od koncepcije islama u skladu s viđenjem ortodoksnе osmanske uleme, polunomadskim turkmenskim narodima i plemenima u planinama i visoravnima Anadolije, puno je prijemčivija bila populistička varijanta pučkog islama u interpretaciji putujućih *baba*, *abdala* i *ahija*. Iz toga se razvilo neprijateljstvo između državne administracije i heterodoksnih derviških tarikata (npr. babaije), koji su se od 13. veka uglavnom povezivali sa socijalnim i političkim ustancima u Anadoliji.

Istorijski posmatrano, uočena je i veza između *futuveta* i *melameta*, odnosno srodnosti sufijskih načela sa socijalno-etičkim učenjima zatvorenih zanatskih udruženja u gradskim sredinama iz vremena srednjovekovne Persije. Ekskluzivna bratstva odlikovala je darežljivost, bespoštednost i samožrtvovanje (*isar*), kako među pripadnicima međusobno, tako i prema neposrednom okruženju, dok se o duhovnom kodu melamijskih učitelja naslućivalo iz nadimaka koji su pratili lična imena (Abulah Hajama – puštač krvi, Hamdun Kasar – izbehljivač, itd.).

U celini gledano, spoznaja božanske prirode približavanjem idealu duhovnog viteštva neizostavno je podrazumevala odricanje od materijalnih nagona i strasti poročne duše: vrline mudrosti, umerenosti i srčanosti pretočene u praktična dela pretpostavljale su se ljutnji, požudi, plahovitosti, oholosti, licemerju, ljubomori i zavisti, ali tek uz prethodnu potvrdu verskog učitelja o učinjenoj promeni. Osnovna načela *futuveta* i plemenitog ponašanja sadržana su u spisima sročanim pre više vekova, koja obavezuju duhovnog viteza:

„Da unosi radost i veselje u živote svojih prijatelja... da na grubost, surovost ili nepristojnost odgovara ljubaznošću, i da ne kažnjava... da ne traži manjkavosti i mahane kod svojih prijatelja... da je popustljiv i širokogrud prema svojoj braći... da je darežljiv... da čuva stara prijateljstva... da vodi računa o svojim prijateljima i susjedima... da je blag i popustljiv prema svojim prijateljima osim u vezi sa vjerskim pitanjima... da dopusti i omogući svojim prijateljima korištenje njegovom imovinom kao da je njihova vlastita... da poziva goste, časti ih hranom i da je gostoljubiv i gostoprmljiv... da poštuje svoje prijatelje... da je iskren i istinoljubiv... da je zadovoljan malim i da drugima uvijek želi više nego sebi... da braća žive u ljubavi jedni prema drugima i da provode mnogo vremena zajedno... da drži datu riječ, da ispunjava obećanja, i da vodi računa o onome što mu je povjereno... da razumije da je jedino što će i zaista zadržati upravo ono što dadne... da se učestvuje u radosti svoje braće... da je radostan, veseo i ljubazan sa svojom braćom... da o sebi i svojim dobrim djelima ne gaji previsoko mišljenje... da se prema ljudima odnosi onako kako bi htio da se ljudi prema njemu odnose... da vodi računa samo o

svojim poslovima... da traži društvo dobrih i da izbjegava društvo loših“ (str. 89-91).

O cilju i svrsi futuveta, inicijacijskim obredima i ceremonijama u neposrednoj vezi s njima, te vezi između futuveta i određenih zanatskih cehova, najbolje svedoče *Knjige o futuvetu – futuvetname*, u kojima je pohranjeno dragoceno dokumentarno nasleđe o ovom segmentu tradicionalnog islamskog znanja. One se mogu podeliti u tri grupe: 1. *futuvetname opšteg karaktera sa opštim moralnim načelima* (one su obično nastajale kao programi moralne obnove u periodima krize), 2. *futuvetname koje su razrađivale opšta načela poslovnog morala* (opšta pravila vezana za esnafske ceremonije i esnafski moral) i 3. *šedžere i pirname tabaka* koje su upućivale na duhovni lanac i hijerarhiju (na osnovu njih izdavane su skraćene futuvetname i pirname, kao delovi iz glavnog poslovnog statuta esnafima na području Sultanata).

„Futuvetname su ustvari zbirke pravila, etičkih kodeksa, uputstava za ponašanje i vladanje ne samo u okvirima zavije; naprotiv. Moglo bi se reći da su futuvetname drevni bonton u općem smislu i na najvišoj mogućoj razini...“ (str. 44).

Posebno mesto u povesti o futuvetu pripada *zavijama*, odnosno *tekijama*, koje su predstavljale prve punktove za napredovanje procesa islamizacije i utemeljenje islamske vlasti na Balkanu od 15. veka, a kasnije i centre islamske duhovnosti. S daljim razvojem gradskih središta i zanata, tekije su postajale mesta odakle je koordiniran i esnafsko-proizvodni sistem:

„Prema tome, uloga tekija/zavija bila je organizacija obrazovanja i odgoja, te ekonomskog zanatskog privređivanja, što se vidi iz načina na koji su organizirani kompleksi džamija sa zavijama. Šejh prisutan u zaviji bio je koordinator i usmeritelj i duhovnog i zanatskog modela organizacije života, kao i koordinator obrazovanja stanovništva metodom tesavvufa, prije svega obrazovanja onih snaga koje su bile aktivne i mobilne kakvi su bili pripadnici jeničarskog i esnafskog odžaka preko kojih se potom provodio opći program širenja islama kao procesa koji se odvijao pod snažnim uplivom razvijenih privrednih središta, odnosno nosioca privrednog rasta i razvoja“ (str. 98).

Funkcionisanje zavija bilo je zasnovano na strogom poštovanju hijerarhijske strukture. Centralna ahijska zavija u Kiršehiru, u Anadoliji, bila je nadležna za organizaciju zanatskog poslovanja i uspostavljanje veza s esnafima u raznim delovima Sultanata, ali je nadgledala i humanitarni rad. Ona je okupljala istaknute ličnosti duhovnog života, koji su se nazivali *ahijama*.

„Ahija je šejh sljedbenik futuveta. Kasnije je najveći šejh u nekom gradu nazivan Ahi Babom. Ahije su elitni derviši, organizatori duhovnog i socijalno-ekonomskog života“ (fus. 17, str. 98).

„*Ahi-baba* je svoju funkciju obnašao preko svojih predstavnika, lokalnih *Ahi-baba*, te iako je to u prvom redu bila vjerska pozicija s ciljem očuvanja i poštivanja izvornih običaja, obreda i ceremonija preuzetih iz *futuvtetskih*

udruženja, *Ahi-babe* su bili uključeni i u praktične stvari cehova, poput izbora cehovskih zvaničnika, razrješavanja međucehovskih sporova ili kontrole kvaliteta proizvoda, a za svoj su rad primali svojevrsno obeštećenje ne u novcu, nego u sirovinama“ (str. 45).

Putujući šejhovi glavne zavije obilazili su tzv. *odžaci tabhane*, odnosno *tabakhane-zavije koordinatori* ili *esnafske zavije*, prenoseći po provincijama islamski model kulturnog i privrednog života. Unutrašnju autonomiju u organizaciji zavija je garantovao sultanski ferman i berat, ali je ona formalno bila obuhvaćena državnim sistemom. Politički značaj je dervišima oduzet s preuzimanjem uticaja na institucije vlasti od strane ortodoksne dvorske uleme, posebno u 18. i 19. veku, s ukidanjem janičara i esnafskih organizacija, nakon čega su oni prestali da javno nastupaju kao ahije. Posebnu pažnju autor tu poklanja analizi istorijskih izvora iz privatnih i zvaničnih arhiva, koji osiguravaju podatke o organizaciji i funkcionisanju osmanskih zanatskih cehova na teritoriju Bosne i Hercegovine i živu tradiciju futuveta u njima.¹

S ciljem da poveže ovosvetovnu i duhovnu stranu Muhamedovih sledbenika, *duhovno viteštvo* je u prošlosti u jednoj ličnosti objedinjavalo derviša, ratnika i zanatliju, insistirajući na pobožnoj, moralnoj i fizičkoj čvrstini. Edin Urjan Kukavica, međutim, naglašava da je tarikatsko učenje, kao neprestano duhovno napredovanje, aktuelno i u savremenosti, kada se pred pojedincem pojavljuju brojna iskušenja u dostizanju moralne uravnoteženosti, pravednosti i pravičnosti.

Kako god da ih čitamo – kao dokumentarističko nastojanje da se za potonje generacije od zaborava sačuva sufijska misao, kao traganje za narušenom moralnom, etičkom vertikalom u vremenu poremećenih vrednosnih kodeksa, ili kao suštinsku žudnju za spoznajom božanskog autoriteta – *Antropologiji tesavvufa* i *Antropologiji futuveta* predviđamo lep odziv među čitaocima. Ovim delima će se, sasvim sigurno, ljubitelji knjige vraćati kao pouzdanim „enciklopedijama“ svaki put kada treba razjasniti neki od pojmova ili problema vezanih za sufizam, islam i tradiciju duhovnog viteštva u Bosni i Hercegovini.

Dragan Todorović,
Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet,

Milan Vukomanović,
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

¹ Od istog autora pogledati temat „Sveta povijest i duhovno viteštvo u Bosni i Hercegovini (tekije, evlije, sufije, ratnici, pjesnici)“, objavljen u bošnjačkom časopisu za kulturu i društvena pitanja *Behar*, br. 95 (2010).